

MEHMET TANJU AKAD

ALTERNATİFSİZ KRİZ

toplumcu siyasette özgür alternatif yaratmak üzerine notlar

telgrāfhane
yayınları

İçindekiler

KİTAP ÜZERİNE	9
---------------------	---

GİRİŞ	11
-------------	----

Ne arıyoruz?	11
--------------------	----

Alternatifin kıstaslarını tanımlamak.....	14
---	----

Toplumların değişimi	16
----------------------------	----

Sistem içi ve sistem dışı alternatifler	21
---	----

I. YENİ BİR TOPLUMCU PROGRAMIN

OLUŞTURULMASI İÇİN OLANAKLAR ve

ZORLUKLAR.....	26
----------------	----

A) Genel Zorluklar	26
--------------------------	----

B) Teorik Sıkıntılar	30
----------------------------	----

C) Pratik Zorluklar	33
---------------------------	----

1. Ulaşılabilirlik süreçleri	34
------------------------------------	----

2. Toplumsal örgütlenmenin karmaşık yapısı	36
--	----

3. Demografik faktörler	38
-------------------------------	----

4. Soğuk Savaş'ın kötü mirası	40
-------------------------------------	----

D) Değişimin Bedeli	43
---------------------------	----

E) Siyasi ve Hukuki Sorunlar	48
------------------------------------	----

F) Post-modernist Zihin Yapısı.....	53
-------------------------------------	----

G) Geçmişin Siyasi ve İdeolojik Yükleri.....	63
H) Uluslararası Ortamdan Kaynaklanan Zorluklar	69
I) Yıkıcı Etki Yapan Düşünsel Gelenekler	73
J) Devrimlerin ve Sonuçlarının Öngörülmezliği.....	79
K) Reformist Teslimiyet.....	84

II. GEÇMİŞ ALTERNATİF ARAYIŞLARININ YIKILMA NEDENLERİNE KISA BİR BAKIŞ 95

A) Milliyetçilik	95
B) İmparatorluk ve Dünya Hegemonyası.....	97
C) Savaşla Başlayan Yeni Rejimler.....	108
D) Üretim ve Verimlilik Sorunu.....	115
E) Planlama Sorunlarına Dogmatik Yaklaşımlar	121
F) Hatalı Öncelikler (Ekonomide ve her alanda)	130
G) Birikim Sorunu	132
H) Emperyalizm	144

III. TÜRKİYE'DE ALTERNATİF ARAYIŞLARINI TIKAYAN FAKTÖRLER..... 151

A) Yönetim Geleneği.....	151
B) Uluslaşma Sürecinin Eksiklikleri	156
C) Dış Etkiler	158
D) Sosyal Travmalar.....	162

IV. GELECEK PERSPEKTİFLERİ..... 171

- Geçmiş Deneylerin Yol Göstericiliği Sınırlıdır	171
- Yeni Bir Toplumcu Programın	
Önemli Bazı Sorunları.....	172
- Gelenek ile Günümüz Arasındaki Bağlar.....	173

- Meşruiyet Sorunu.....	173
- Çoğulculuk ve Demokrasi İlkesi.....	175
- Refah İçin Doğrudan ve Dolaylı Harcamalar Arasındaki Çekişme.....	177
- Yeni Bir Hukuk Sistemi.....	179
- Reel Siyasetin Bozucu Karakteri ve Kendi Söyleminin Esiri Olmak.....	180
- Beklenen Çevre ve Kaynak Krizi	183
- Gelecek Denilen Çoktan Geldi Bile... ..	185
- Değerler Sistemi	186
- Toplumculuğun Manası Nedir?.....	188
DİZİN	194

Kitap Üzerine...

Bu kitap esas olarak toplumsal değişimin koşulları ve günümüzde alternatif arayışları üzerine bir denemidir. Tartışma zeminini geliştirme çabası olarak görülmelidir. Herhangi bir noktada kapsayıcı olma veya son sözü söyleme iddiası olamaz. Yazar bunun esasen olanaksız olduğu kanısındadır. Hayat, koşulların zorlaması ile tercihler arasındaki sürekli değişen dengelemin ürünüdür. Ne var ki, koşulların zorlaması ne olursa olsun, bu konuları ele almamızın nedeni, irademizi terk etmeme kararlılığımızdır.

Bu arada teorilere bağlı kalma niyetinde değiliz. Teoriler düşüncelerimizi düzene sokmaya yarayan (çoğu halde geçici) önermelerdir. Olayların karmaşıklığından anlam çıkarılmasına yardımcı olurlar. Bu nedenle yeri geldiğine teorilere de değinmekle birlikte, bunların çerçevesine sıkışıp kalmak, düşünceyi geliştiren bir yaklaşım değildir.

Kitabın amacı tartışma zeminini geliştirmeye yönelik olduğu için nispeten serbest bir üslupla kaleme alınmıştır. Okurun bunu yadırgamayacağını umuyoruz. Sonuçta kimseye rapor yazmıyoruz. Kendi ara-

mızda tartışıyoruz.

Bu arada, özellikle geçmiş deneyler üzerinde durmuş olmamızın nedeni ise, nazariyat ile tatbikat arasındaki farkları göstermekten ibarettir. Amacımız birbir ders çıkarmak değil, işin zorluklarına ve karmaşıklığına işaret etmek. Çalışmamız bu konularda okura bazı temel malumat ve düşünce malzemesi sunmuş olursa, bundan büyük mutluluk duyacağız.

GİRİŞ

Ne arıyoruz?

Tarihin her döneminde, her ülkede, alternatif arayışında olan birkaç kişi (veya fazlası) olmuştur. Her şeyi onlara borçluyuz, aksi hâlde hâlâ mağarada yaşıyor olurduk. Daha iyi bir şekilde yaşama isteği hiç bitmez. Günümüzde de bunun yollarını arıyoruz. Tabii bu daha iyi yaşama konusu herkese son derece farklı şeyler ifade ediyor. Kimileri için kapitalizmin maddi nimetleri daha iyi bir yaşamın tek koşulu iken, bazıları için daha iyi yaşamın tek koşulu kapitalizmin yarattığı doğa tahribinin ve manevi aşağılanmanın sona ermesidir. Daha binlerce farklı düşünce olabilir. Hedefler farklı olabileceği gibi, benzer hedefleri olanlar da bunun için çok farklı yollar düşünüyor.

Birçok insan alternatif arayışında ama özellikle politika içerisinde olanların önemli bir kısmı için arayışın kendisi, âdeta aranan şeyin yerine geçmiş durumda. Aradıklarını ileri sürüyorlar ama çoğu aslında arar gibi yapıyor. Bu “gibi yapma” faaliyeti içerisinde kendile-

rine birer grup oluşturabiliyorlar. Yeni şeyler ortaya atarlar var ama bir kısmı da asırlık tezleri temel alarak günümüzün sorunlarını çözebileceklerini varsayıyorlar ya da öyleymiş gibi yapıyorlar. Bu kadar büyük bir samimiyetsizliğin nedeni, alternatif arayışını kendi basit siyasi veya kişisel hedefleri için kılıf yapmalarıdır.

Kurnazlık yapanların dışında, onlara inanabilenlerin çokluğu ilk başta şaşırtıcı gelebilir. Ama insanların inanma ihtiya ından kurtulmaları hiç de kolay değil. Geçmiş, bize insanların genellikle zor öğrendiklerini, fakat kolay inandıklarını gösteriyor. İnançlardan vazgeçmek ise öğrenmekten bile daha zor. Bazı inanç ve alışkanlıkların terk edilmesi için nesillerin geçmesi gerekiyor ama gene de kalıntıları bitmiyor. İnsanların çoğu hâlâ neolitik çağın bazı inançlarını taşıyor. Bilgilenme olanakları ve iletişim alanlarındaki gelişmeler dahi bunu değiştirmiyor. Hatta tam tersine aymazlığı artırıcı bir etkisi de olabiliyor. Bu biraz da dezenformasyon savaşındaki g  lere ve zihinlerin şekillendirilmesine bağlı.

Aradığımız her neyse, bildiğimiz en önemli şey, insana ve doğaya daha saygılı bir sosyal düzenin, mevcut olan veya (şayet  rneği olsaydı dahi) taklit edilebilecek bir şey olmadığıdır. İyisiyle ve kötüsüyle, gelecekte olacak olan her neyse, bu, çok çeşitli etkiler altında oluşabilecek olan sayısız süreçten oluşur ve hem süreçler hem de süreçlerin bileşenleri sonsuz değişkendir.

Taklit, insan topluluklarının gelişiminde önem-

li rol oynamıştır ama kendi sorunumuz açısından bu şekilde sonuca gidemeyeceğimizi biliyoruz. Bilmemiz gereken bir başka şey ise, her problemin bir çözümü olmadığı veya birçok problemin çok sayıda, bazılarının düzinelerce, hatta binlerce farklı çözüme sahip olduğudur. Akıl için yol bir değildir, asla olmaz. Ayrıca çözüm belli bir nokta hedef olamaz. Hayallerde bile böyle bir nokta yoktur, tüm mücadeleler daha iyi bir hayata ulaşmak için verilecek çabaların birleştiği süreçlerden ibarettir.

Alternatif yaratmak aslında düşünme anlamına gelir. Çoğu kişi kafasındaki önyargıları evirip çevirerek düşünür gibi yapar. Yaratıcı düşünce ancak önyargıların bir kenara bırakılmasıyla olur. Ama düşünme malzemesi olarak ele alacağımız kavramlar ve geçmiş deneyler, ister istemez düşüncelerimizi kısıtlamaya başlayacaktır. Bunlardan kurtulmak, muazzam bir zihin çabası gerektirir.

Sadece siyaset alanında değil, bilim ve sanat alanlarında da en temel (ve zor) husus alternatif bulmaktır. Bu olmuyorsa, o da uymuyorsa, o halde ne yapmalı, nasıl bir yerden tutup da iyisini yapmalı? Olabildiğince geniş bir bakışa sahip olmayanlar bu alanların hiçbirinde başarı göstermezler, en iyi olasılıkla iyi birer taklitçi olurlar. Kopya ile idare etmeye çalışanlar bilim ve sanatta daha kolay deşifre olurlar ama siyasette uzun süre, hatta ömürlerinin sonuna kadar etrafta dolaşıp boy gösterebilirler.

Pekâlâ, alternatif üretebilmek tam olarak ne demek-

tir? Hangi koşullar yerine getirilirse alternatif üretilmiş, uygun bir çözüm üretilmiş olur? Bir başka açıdan bakarsak, koşullara uygun çözüm (özellikle siyaset alanında) nedir, nasıl üretilir? Amaçlar ile araçlar arasında denge kurumak mıdır? Ya da yapılacak siyasetin koşullarını üretmek midir söz konusu olan?

Alternatifin kıstaslarını tanımlamak

Alternatifin ne olduğunu bilmiyor olabiliriz ve bazen de bunu, daha çok ne olmadığından giderek tarif etmeye çalışırız. Örneğin, daha çok özgürlük, daha çok eşitlik, daha adaletli bir sistem isteklerimiz, bunların eksikliğinden ortaya çıkar. Bununla birlikte, bunların ne olup olmadığı da öyle hemen tanımlanabilecek şeyler değildir. Özgürlük dediğimiz zaman bunun kim için ne kadar özgürlük olduğu hemen bir soru olarak karşımıza çıkar. Haberleşme veya seyahat özgürlüğünü tanımlamak biraz daha kolay sayılabilir ama çalışma veya kazanç elde etme özgürlüğü denilince durum bir anda çetrefil hale gelir. Bunlar tarih boyunca her toplumda farklı şekillerde meşru görülmüştür. Ticaret özgürlüğü ise kapitalizmin en gelişmiş olduğu ülkelerde bile binlerce şekilde kısıtlanmıştır. Her toplum sadece ekonomik ve siyasi faaliyetler değil, her konuda bireyler ve gruplar üzerine ciddi kısıtlamalar getirir. O halde özgürlükler her zaman kısıtlamalarla birlikte tanımlanmak zorundadır. Bunlar veri alınabilecek şeyler değildir. Güç dengelerinin değişimine ta-

bidir. Unutulmasın ki, özgürlükler bireyler arasında, bireylerle toplum arasında, keza gruplarla bireyler ve toplumsal kurumlar arasında tanımları sürekli değişen şekil ve içerikler kazanır. Keza, adalet kavramı da çok çetrefil bir kavramdır. Uzun bir geçmişte oluşmuş olan hak kavramlarına, özgün olan veya adapte edilen hukuk kavramlarına ve uygulamalarına dayanır. Yani bunlar da sabit değildir. Hangi kavramı ele alırsak alalım tanımlama zorlukları devam eder. Pek tabiidir ki, eşitlik kavramı da büyük zorluklar arz eder. Farklı bireylerin ve kesimlerin eşitliği için ortak paydalar bulmak gerekir. Örneğin, insanlar için eşitlik sadece hukuk ve kurallar karşısında eşitlik olabilir. Bunun ötesinde eşitlik mümkün değildir ve bunun hukuk sistemiyle bağı derhâl anlaşılabilir. Hukuktan bağımsız her eşitlik arayışı en kısa zamanda çok büyük eşitsizlik yaratır ki, bunun istisnası yok gibidir.

Bu durumda, daha iyi toplum projelerinin tanımlanmamış olması çok iyi anlaşılmaktadır. Burada önemli olan kıstaslardır. Yani nereye doğru gitmek istediğimiz ve nelerden uzaklaşmak istediğimizi bilmek gerekir. Esas tanımlayacağımız bunlardır. Gerisi, işler yürürken her an değişen güç dengelerine, karşılıklı verilecek tavizlere göre oluşur.

Öte yandan, sadece karşı olmak da bir tutumdur ama münferit tepkilerden öteye gidemez. Bütünlüklü bir bakıştan kaynaklanmayan arayış ve tutumların uzun vadede sonuca ulaştığı görülmemiştir.

Toplumların değişimi

Bilimsel ve teknolojik gelişmeler, üretimin örgütlenmesi, siyaset, ideolojiler ve inançlar toplumsal değişimin başlıca yönlendiricileridir. Değer yargılarımız da önemli ölçüde değişim karşısındaki tutumumuzla şekillenmiştir. Tüm bunlar kozmik, tektonik ve meteorolojik etkiler altındaki doğal faktörler tarafından da belirlenir. Her iklim ve her toprak kendi kültürünü yaratır. Toplumun doğadan bağımsız incelenmesi son derece yaygındır ve insanlık çok uzun süredir bilimlerin arasındaki bölünmelerin kurbanı olmuştur. Keza, bilimin felsefeden kopması da yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Buna rağmen, her dönemde, çözümleme için bütün bilgi alanlarından yararlanmanın önemini kavramış kişiler vardır. Örneğin, günümüzde savaşların ve ihtilallerin tarihini, iklim değişikliklerinden bağımsız olarak ortaya koymanın olanaksızlığı anlaşılmıştır. (Coğrafi faktörlerin toplumlar üzerindeki etkilerini işleyen en önemli ve öncü eserlerden birisinin Fernand Braudel'in Akdeniz dünyasını anlatan büyük eseri olduğuna değinmeden geçmeyelim.) Sosyal olayları sadece güç çekişmeleri veya üretim ilişkilerinden kaynaklanan toplumsal mücadeleler olarak görmek büyük bir eksikliktir. Marksizm'in mekanik yorumlarına yöneltilebilecek en haklı eleştirilerden birisi de kuşkusuz budur. Bu ideoloji toplumların gelişimini âdeta teleolojik bir kaçınılmazlığa indirgemiiştir. Hâlbuki hiçbir şey kaçınılmaz değildir, sayısız faktörün küçüklü

büyükli etkisinin toplam sonucudur. Bu karmaşıklık içerisinde bireylerin de rolleri vardır kuşkusuz ama hiçbir iradi müdahalenin istenilen sonucu vereceği garanti edilmemiştir. Ne var ki bireylerin ve grupların rollerini hiçbir zaman önemsemezlik edemeyiz.

Muhafazakârlık veya değişime açık olmak, bireyleri ve toplulukları tanımlayan en temel kıstaslardır. Toplumların değişimi asla önlenemeyecek olsa da önemli olan değişimin yönüdür. Kimisi bunun sistemi pekiştirecek yönde, kimisi de değiştirecek yönde olmasını ister. Muhafazakâr, reformist ve devrimci görüşler bu amaçla muhtelif programlar geliştirir veya program haline getirilememiş isteklerini belirtirler.

Değişim sürekli olsa da, toplumlar zor oluşan ve zor değişen yapılardır. Modern toplumda birçok alanda değişim sürekli dir ama büyük sosyal atılımlar birçok faktörün birleşik etkisiyle ortaya çıkar. Maddi üretim koşulları elbette önemlidir ve buna ek olarak dışarıdan gelen karşı konulmaz bir gücün zorladığı değişimlerin de tarihte sayısız örneği vardır. Bu güç bir süre sonra çekilse de hiçbir şey eskisi gibi olmaz. Bazı yenilikler, iyisiyle ve kötüsüyle silinemeyecek ölçüde kökleşiyor. Bütün imparatorluklar, eriştikleri her yerde kalıcı değişiklikler yarattı. Nitekim son iki yüzyılda da kapitalizm dünyanın her köşesine girmiş ve geleneksel yapıları muazzam bir hızla yıkarak dönüştürüyor. Ne var ki günümüzde, başka kötülüklerinin yanı sıra dünyayı hızla biyolojik yıkıma götüren bu sistemin henüz fiili bir alternatifi yoktur. Teorik alternatifleri vardır ama

bunlar fiili alternatife dönüşmemektedir. Bir dönem fiili alternatif olduğu düşünülen sosyalizmin tıkanı-
ğı noktalar anlaşılıp çözülmedikçe, tekrar alternatif olması olanaksız görünüyor. Sosyalizmin dışında bir alternatif ise henüz tahayyül edilmemiştir. Sistem içe-
risinde yapılan alternatif arayışları ise, yarattığı hayat kalitesi beklentilerden ne kadar farklı olursa olsun, da-
ima sisteme teslimiyetle sonuçlanmıştır. Öte yandan alternatif yaşam kurma iddiası olan dinler de daima kapitalizmle uzlaşmışlardır.

Dünya böyle bir alternatifsizlik yaşarken, birçok ül-
kede giderek çürümekte ve dağılmakta olan rejimlere karşı alternatif arayışlarının olmaması düşünülemez. Ama bunlar, karşı karşıya kalınan temel sorunlara çö-
züm getirecek şeyler değildir. Teorik çözümlemeleri çok zayıf, çoğu halde dağınık fikir kırıntılarından iba-
rettir. Esasen toplumda takipçilerinin azlığı da bunu gösterir. Hem rejimler hem de yönetimler daima ya-
rattıkları tepkilerle birlikte yaşarlar. Ne var ki kötü re-
jimler yönetimlerini değiştirerek uzun süre varlıklarını sürdürebilir. Bu nedenle yönetim değişimleri bizim aradığımız alternatif değildir. Aradığımız alternatif, yeni bir üretim ve tüketim modelini demokrasi ve hu-
kuk rejimi içerisinde sağlayacak bir sistemdir. Kamu çıkarı ile bireylerin çıkarları yeni bir toplumcu zemin-
de uzlaştıracak ve bunun için temel özgürlükleri feda etmekten kaçınacak bir sistemdir. Tüm canlıların ya-
şam hakkını savunan, yabancılaşan insana saygısını ve itibarını geri verecek bir sistemdir. Ve ütöpik değil,

ciddi bir siyasi program olarak değerdendirilecek bir sistemdir. Tabii, bunları söylemesi kolay ama somutlaştırılması imkânsıza yakın derecede zordur. İşte, aradığımız, bugün için imkânsız görünen şeylerdir. Bunlar erişilebilecek değil, süreçler içinde yaklaşılabilecek olan genel hedeflerdir.

Tüm zorluklarına rağmen, daha iyi rejimlerin oluşturulabilmesi için geçmişte muazzam fedakârlıklar yapılmıştır. Bunların başarısını ya da mirasını ölçmek de kolay değildir. Örneğin, 19. yy. devrimcilerinin en cesur atılımları bile yenilgiye uğramıştır ama bıraktıkları miras 20. yy.da devrimcileri cesaretlendirmiş ve yol göstermiştir. Bunların aynı zamanda gerek sömürgeciliğe karşı kurtuluş savaşlarının, gerekse de tüm ülkelerde demokrasinin gelişmesinde önemli payları olduğu inkâr edilemez. Ne var ki 20. yüzyılın sonunda yükselen muhafazakâr dalga kapitalizme karşı muhalefeti büyük ölçüde daraltmış, çıkmaza sokmuştur. Bunun aşılabilmesi çok yaygın ve kararlı bir irade gerektirir. İşte burada ana hatlarıyla ele alacağımız konu bu iradenin oluşmasını engelleyen veya büyük zora sokan etkenlerdir. Bunları çözümlemeden ileri adımlar atmanın ya da en azından bunu etkili ve kalıcı bir şekilde yapmanın olanaksızlığı son yarım yüzyılın sosyal pratiğı tarafından ispatlanmıştır.

Toplumcu yaklaşımların yeniden bir alternatif haline getirilmesinin önündeki zorlukları basit bir şekilde teorik ve pratik konular olarak ayıramayız. Alternatif arzusunun ne kadar güçlü olduğundan başlayarak